

Keresztény és zsidó vitája Turfánból

A Turfán-oázis a Takla-Makán sivatagban, a hazánknál háromszor nagyobb kiterjedésű, északkeletről a Tien-San, délkeletről a Pamír, délről a Kunlun hegység által határolt Tarim-medencének az északi részén, az régi selyemút mentén terül el. Az al-Khwárizmí térképén *Simistān* néven (a szogd Čināngkāth fordítása) említett Kočo (kínaiul Kao-csang) mellett, a mai Urumcsi városától 180 km-re délkeletre fekvő Idiqut-sahri helyén terül el az a rommező, ahol egy bűnügy földérítése során európaiak véletlenül régi írásokat találtak.

Ezt követően a német császár patronálásával 1902 és 1914 között négy expedíció járt a területen, A. Grünwedel és A. Le Coq vezetésével, akik számos művészeti emléken kívül 20 különböző nyelven írt, 40 000 kéziratot és kéziratföredéket hoztak Berlinbe. Van olyan nyelv (a tokhár), amely ma már ismeretlen lenne, ha emlékei nem kerültek volna elő a Turfán-oázisból. A különböző nyelveken írott dokumentumok elsősorban, de nem kizárólag, manicheus közösségektől származnak, így nemcsak nyelvi, hanem vallástörténeti szempontból is jelentősek, mégpedig annak ellenére, hogy egyetlen ép kézirat sem került elő, hanem csupa töredék. A Turfán-oázis és az ásátás helyének leírását magyarul Stein Aurél könyvében olvashatjuk.¹

A turfáni német ásátások következtében szír nyelvű töredékek is eljutottak Berlinbe, ahol ma a Turfán Gyűjteményben őrzik őket.² A kéziratok egykoron a Turfán-oázisban élő keresztény szír közösség tagjainak a tulajdonában voltak, így néhány világi érdeklődésre számot tartó szövegen kívül alapjában véve szertartáskönyvek, imakönyvek és zsoltártöredékek kerültek elő a sivatagi homok alól.

A következőkben az eredetileg No. 1682 (T II B 50), ma SyrHT 94 jelű, egy nagyobb könyvből megmaradt egyetlen lapra írt, négyoldalnyi szöveget fogom ismertetni. Az írástükör 7,7×16,3 cm, a sortávolság 0,4–0,5 cm,

¹ Stein Aurél (1936), *Ősi ösvényeken Ázsiában*, Budapest, Franklin Társulat. 183–187.

² Depositum der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung SyrHT. 19 és 94.

Fordítás:³

1. vagy öröktől fogva léteznek. Ez ugyanis Isten igéjeként és
2. lelkeként jelent meg. *A zsidó mondta:* Nemde egy,
3. és nem három Isten létezik? *A keresztény mondta:* Így van,
4. nincs három Isten, sokkal inkább egy létezik. *A zsidó*
5. *monda:* Hogyan van – mutasd meg, ne hagyd abba
6. semmiképp sem eddigi magyarázataid után –, hogy Isten,
7. s egyszersmind testi létező, mint mi vagyunk? *A keresztény mondta:*
8. Még akkor is, ha Istenben örökké van Ige (*logos*) és lélek [...],
9. amint azt korábban mondtam, azt tanúsítottam korábban, hogy Ő
10. egyetlen Isten, Ő tehát Ige és Lélek
11. és egyetlen Isten. Így beláthatod, hogy az Istenednek
12. örökké élőnek és értelmesnek (*logikos*) kell lennie. Szükségszerűen van benne []
13. értelem (*logos, verbum*) és lélek. Minden élőnek [van] ugyanis lelke,
14. és minden értelmes lény birtokában van a szónak és az értelemnek (*vagyis van logos-a*). Ahogyan
15. sok tanítómester közületek és közülünk világosan hitte és vallotta
16. mindenki előtt, hogy Isten nem élő és nem bölcs (*logikos*);
17. nem bölcs, mint az emberek, akikben nincs értelem (*logos*), és attól meg vannak fosztva;
18. és nem élő, mint az, akinek nincs lelke és attól meg van fosztva. *A zsidó*
19. *monda:* Nehéz mindkettőt vallani és elfogadni,

³ A fordításban [...] zárójelbe tettem a szövegben előforduló hiányokat, illetve azok föltételezhető kiegészítéseit. A (...) zárójelben lévő részekben a szír terminusok görög és latin megfelelőit közlöm. Bár igyekeztem a magyar kifejezést használni, a *hypostasis*-t jelentő szír szó esetében – jobb híján – meghagytam a görög fogalmat, míg a görög *usia*-nak megfelelő esetén a latin *substantia* szót használok.

3. oldal

1. מן הנהגות המצוינות במשנה.
2. מן הנהגות המצוינות במשנה: לחלוק את המעשר לכהן וללוי.
3. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
4. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
5. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
6. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
7. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
8. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
9. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
10. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
11. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
12. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
13. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
14. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
15. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
16. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
17. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
18. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
19. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
20. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
21. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
22. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
23. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.
24. מן הנהגות המצוינות במשנה: מן הנהגות המצוינות במשנה.

3. oldal

1. Ő örökké egy Igéjével (*logosával*) és lelkével. Erről tanúskodik
2. Dávid, aki ezt mondta: Uram, örökkön örökké
3. áll a Te igéd.⁴ Erről tanúskodik Izajás, amikor magasztalt:
4. elszárad a fű, elhervad a virág, de Istenünk szava
5. megmarad örökre,⁵ mégpedig úgy, mint ami saját hypostasisában létezik,
6. és nem csak parancsolataiban. Dávid mondta: ahová
7. elküldte Igéjét, meggyógyította őket, és megszabadította őket
8. bilincseiktől.⁶ Akinek nincs önálló léte és hypostasisa,
9. azt hogyan lehet bárhová is elküldeni? Isten Igéjét
10. dicsérem, mint a többi próféta. Elkeseredést és haragot
11. tulajdonítottak az Ő szent lelkének. Hogyan lehetne dicsérni azt, akinek
12. nincs hypostasisa, hogyan keseredik el vagy
13. bosszankodik, aki nem létezik? Dániel mondta:
14. a Szent Lélek erejéből ünnepelt a köztetek
15. lakó lélek. Milyen ereje,
16. milyen maradandósága lesz annak, akinek nincs léte,
17. akinek nincs szubsztanciája? Urunknak tehát nincs kezdete,
18. és nincs vége, miként az Igéjének sincs, együtt az Isten Lelkével.
19. Ha Isten nem létező és nem örökkévaló,⁷
20. akkor ugyanilyen lesz az Igéje. Ha Isten lelkének
21. nincs önálló léte, és ha nem örökkévaló,
22. figyelj a Szentírásra és a helyes gondolkodásra [.....]
23. Egyik hypostasisa három [.....]
24. *A zsidó mondta:* [.....]

⁴ Ps 118, 89.

⁵ Iz 40, 8.

⁶ Ps 107 (106), 20.

⁷ Ezen a részen a szöveg romlottnak tűnik.

4. oldal

1. $\int_0^1 x^2 dx = \frac{1}{3}$ igaz-e?
2. $\int_0^1 x dx = \frac{1}{2}$ igaz-e?
3. $\int_0^1 x^3 dx = \frac{1}{4}$ igaz-e?
4. $\int_0^1 x^4 dx = \frac{1}{5}$ igaz-e?
5. $\int_0^1 x^5 dx = \frac{1}{6}$ igaz-e?
6. $\int_0^1 x^6 dx = \frac{1}{7}$ igaz-e?
7. $\int_0^1 x^7 dx = \frac{1}{8}$ igaz-e?
8. $\int_0^1 x^8 dx = \frac{1}{9}$ igaz-e?
9. $\int_0^1 x^9 dx = \frac{1}{10}$ igaz-e?
10. $\int_0^1 x^{10} dx = \frac{1}{11}$ igaz-e?
11. $\int_0^1 x^{11} dx = \frac{1}{12}$ igaz-e?
12. $\int_0^1 x^{12} dx = \frac{1}{13}$ igaz-e?
13. $\int_0^1 x^{13} dx = \frac{1}{14}$ igaz-e?
14. $\int_0^1 x^{14} dx = \frac{1}{15}$ igaz-e?
15. $\int_0^1 x^{15} dx = \frac{1}{16}$ igaz-e?
16. $\int_0^1 x^{16} dx = \frac{1}{17}$ igaz-e?
17. $\int_0^1 x^{17} dx = \frac{1}{18}$ igaz-e?
18. $\int_0^1 x^{18} dx = \frac{1}{19}$ igaz-e?
19. $\int_0^1 x^{19} dx = \frac{1}{20}$ igaz-e?
20. $\int_0^1 x^{20} dx = \frac{1}{21}$ igaz-e?
21. $\int_0^1 x^{21} dx = \frac{1}{22}$ igaz-e?
22. $\int_0^1 x^{22} dx = \frac{1}{23}$ igaz-e?
23. $\int_0^1 x^{23} dx = \frac{1}{24}$ igaz-e?
24. $\int_0^1 x^{24} dx = \frac{1}{25}$ igaz-e?
25. $\int_0^1 x^{25} dx = \frac{1}{26}$ igaz-e?

4. oldal

1. aki egyetlen Istent tanít, három személlyel. *A keresztény mondta:*
2. Hallottam Mózes és Dávid prófétáknak néhány szavát,
3. amelyekkel Istenről, az Igéjéről és a Lelkéről azt tanították, amit
4. korábban mondtunk. Hallgass ide, és tarts nyitva a füledet
5. a következőkre: mit tanít ez: csináljunk embert
6. képünkre és hasonlóságunkra,⁸ ahogyan Isten mondta. Nem Istentől
7. lenne, nem az örökkévaló létezőhöz tartozna a képünk
8. és a hasonlóságunk, mégpedig az Igéjéhez és a Lelkéhez? Mi lenne
9. Isten nem külső képe és hasonlatossága,
10. ha nem a belső és teremtetlen Igéje és Lelke?
11. Az angyalok rajta kívül vannak és teremtettek. Isten külső képe
12. és hasonlatossága nem lehetnek, mert nem azonos a substantiájuk,
13. és nem is hasonló Istenéhez a substantiájuk. Így tehát Igéjéhez és Lelkéhez
14. lehet kötni Isten képét és hasonlatosságát.
15. Ha nem Igéjéről és Lelkéről, egyszersmind a természetéről és
16. a hypostasisáról mondta volna – többes számban – a következőket:
17. „alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra”, akkor egyes számban
18. mondta volna: „embert alkotok az *én* képemre és hasonlatosságomra.”
19. Ugyanígy azon a napon, amikor Isten megteremtette Ádámot
20. Isten képére, azt a másikat, az ehhez hasonlót is megteremtette volna
21. azaz Isten Igéjét is megteremtette Isten, mint
22. [.....] az Ige ennek a képére, és
23. [.....] ... teremtmény. És hívja Isten előtt
24. [.....] Úrnak, Istennek nevezik. A fiút

⁸ Ter 1,26.

A kézirat tartalmát tekintve tehát vitairat. Hasonló, vallások közötti párbeszédet imitáló vitairatok eleinte görögül és latinul, később, mint ez a kézirat is bizonyítja, szírül, majd végül arabul is íródtak. Jehuda Hallévi híres könyvét, a *Kuzárit* is ehhez a műfajhoz sorolhatjuk.⁹

Ez a műfaj időben nagyjából ezer évig, földrajzilag Bagdadtól Andalusiaig, Rómától és Athéntól Észak-Afrikaig virágzott, azaz különböző helyeken és időkben, különböző nyelveken művelték. Ebből következőleg külső megjelenésükben ugyan hasonlítanak egymásra, de tartalmukban, mivel mindig saját koruk aktuális kérdéseire reflektálnak, sokban különböznek. Egy évezred alatt ugyanis a vallás néhány vitás kérdése elvesztette relevanciáját, viszont más kérdések aktuálissá váltak.

A hitvitákat tartalmazó művek egyik legkorábbi példája Tertullianus (†220 után) *Adversus Iudaeos* című műve, amelyet a szerző a második század vége felé írt, és amely egy keresztény és egy zsidó párbeszédét tartalmazza.¹⁰ A felek beszélnek a törvényekről: elképzelhető-e, hogy Isten, a mi közös atyánk, csak egy népnek adjon törvényeket?¹¹ Eztán áttérnek a részletkérdésekre, mint például a *circumcisio*, az áldozat, a pihenőnap, stb. Eztán megvitatják, lehetséges-e, hogy Jézus szenvedett és meghalt. A keresztény elsősorban ószövetségi helyekkel igyekszik bizonyítani igazát, valamint azt, hogy a Mesiás már megszületett.

Könyvével Tertullianus nem a zsidókhoz, hanem saját keresztény közösségéhez fordul, mivel nekik akarja bebizonyítani, hogy a mózesi törvények Krisztus eljövételével érvényüket veszítették. Mindez azonban nem zárja ki, hanem inkább valószínűsíti, hogy a könyvben tárgyalt problémák a keresztény és zsidó hívek közt valóban folyó viták mindennapi témái lehettek.

Johannes Chrysostomos (†407) két századdal később két művet is szentelt a keresztény–zsidó teológiai vitának. Az első egy rövidebb írás Jézus isteni voltáról,¹² a második ezzel szemben inkább egy összeállítás azonos témájú prédikációk egy sorozatából.

Tulajdonképpen az első írás is egy sorozatba illeszthető, nevezetesen a különféle vallási közösségek ellen írt vitairatokéba, és amelyekkel Johannes

⁹ Jehuda Hallévi (2004), *Kuzári, Érvék és bizonyítékok könyve a megvetett vallás védelmében*, ford. és utószó Maróth Miklós, Piliscsaba (Avicenna KKKI).

¹⁰ Tertullianus (1954), *Adversus Iudaeos*, in *Quinti Septimi Florentis Tertulliani Opera*, Pars II, Opera Monastica, Corpus Christianorum, series Latina, ed. Aem. Kroymann, Turnholt, Brepols. 1339–1396.

¹¹ A. a. O. p. 1341, *Igitur gradum conferamus, et summam questionis ipsius certis lineis terminemus. Cur enim Deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur et non omnibus gentibus attribuisse dicatur?*

¹² Johannes Chrysostomos (1991) *Adversus Iudaeos et gentiles demonstratio, quod Christus sit Deus, ex iis, quae multis in locis de illo dicta sunt apud prophetas*, in S. P. N. Joannis Chrysostomi, *Opera omnia quae exstant*, Patrologia Graeca, tom. 48, ed. J.-P. Migne, Turnholt, Brepols. 813–838.

azt akarta kimutatni, hogy Jézus Krisztus az igazi Isten. A második írás azon keresztények ellen irányul, akik a zsidó szokásokat utánozták, részt vettek a zsidó böjtben, és így tovább. Mindezzel a zsidó és keresztény vallás közti kapcsolatoknak túlzott jelentőséget tulajdonító hívőket akarta szokásaiktól eltéríteni.

A most említett tisztán elméleti példától eltér A Trypho nevű zsidó és Justinus mártír (†167) közt valóban lefolytatott vita nyomán keletkezett későbbi írásmű.¹³ További különbség az is, hogy az eddigiekben említett példák mind teológiai érdekű fejtegetéseket tartalmaznak, ezzel szemben ez utóbbi vita filozófiai irányultságú, még akkor is, ha éppen nem filozófiai, hanem teológiai fejtegetésekről van szó, mivel ezekben is filozófiai eszközökre támaszkodnak a bizonyítások. A beszélgető partnerek megvitatják a világ örökkévaló voltának kérdését, beszélnek a lélekről mint a mozgás forrásáról, az élet okáról, és így tovább. (Ezek a kérdések az aristotelési hagyományban is fontos szerepet játszottak.) Náluk is előkerül a Justinus szerint törvénynek nem, csak jelnek tekinthető *circumcisio* kérdése, és annak lehetetlensége a nők esetében. Márpedig a törvénynek mindig általános érvényűnek kell lenniük, azaz mindenegyes esetben követni kell azokat. Ha ez lehetetlen, akkor nem beszélhetünk törvényről. Mindezek során gyakran használja a *sémeion* szót, amely *jel*et, illetve *jel-szillogizmust* jelentett mind a görög filozófiában, mind a rétorikus bizonyításokban.

Egy másik vitairatban a keresztény és zsidó beszélgető partnerek olyan teológiai kérdésekről vitatkoznak, mint a képek tisztelete. Ilyen tartalmú viták különösen a negyedik századi krisztológiai viták idején voltak gyakoriak, eleinte leginkább Alexandriában, ahonnan aztán távolabbi vidékekre is eljutottak. Hasonló vitatéma volt Krisztus megtestesülésének ideje, a sertéshús fogyasztásának tilalma stb.¹⁴ A teológiai tartalmú szöveg egy monofizitizmus elleni dialógusban jelenik meg, azaz jól beleillik a korszak leglényegesebb vitatémájába. Ez a mű is, mint az összes előző, inkább a keresztény közönségnek szólt, azt akarta helyes hitében megerősíteni.

Ha a később, arabul írt hasonló műveket vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy ismét módosult a viták témaköre, mégpedig úgy, hogy akár a zsidókkal, akár a muzulmánokkal folytatott vitákban ugyanazok a keresztény teológiával kapcsolatos kérdések merültek föl, amelyek abban az időben a keresztény felekezetek közti legfontosabb vitatémáknak számítottak. Már korábban bebizonyították ugyanis, hogy ezek a viták a valóságban nem

¹³ Edlmann, J., (introd.) (1945), *Marcus Aurelius and his Time*, USA, Walter J. Black. 248–258: Dialogue of Justin, the philosopher and martyr, with Trypho, a Jew.

¹⁴ N. Bonwetsch (1909), Ein antimonophysitischer Dialog, in *Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Phil.-hist. Klasse. 151–154.

a másik felekezet tételeinek cáfolását, hanem a saját felekezet tanainak igazolását tűzték ki célul, és éppen ezért mindegyik alapjában véve a saját közösség hitének az erősítésére készült. Ebből következőleg ezek a művek fikatív beszélgetéseket tartalmaznak, a bennük található érvek és ellenérvek sora nem tekinthető valamely valóságban lefolyt vita utólagos írásbeli rekonstrukciójának, hanem sokkal inkább a saját teológiai rendszer kifejtésének és igazolásának.¹⁵

Ilyen, a keresztény felekezetek között (is) sokat vitatott témák voltak a következők: Isten léte, az igaz vallás, a Szentháromság természete, Krisztus megtestesülése, a kereszt és Krisztus kereszthalála, stb. A Szentháromsággal kapcsolatban gyakran tárgyalt téma a három személy kapcsolata, különös tekintettel az Ige és a Lélek szerepére, ahogyan ezt ebben a szír nyelvű töredékben is láthatjuk. A három *hypostasis* természetének vizsgálata a vallások közötti viták formáját választó teológiai művek központi témája lett a nesztoriánus és monofizita egyházak kiválása után (431 és 451) egyrészt a keresztény felekezetek, másrészt a keresztények és a szigorú egyistenhitet hirdető muzulmánok között.

Ha mindezek után közelebb akarunk kerülni a szír töredék meghatározásához, akkor föl kell figyelnünk az első oldal 10–14. soraiban mondottakra.¹⁶ Ezek a gondolatok hasonló megfogalmazásban szerepelnek az arabul író nesztoriánus theológus, ‘Ammār al-Bašrī (†840) művében is. A szerző kifejti, hogy az Isten élő a Szentlélek, és bölcs az Ige (*logos*) által. Utóbb hozzáteszi: ha nem lenne a Szentlélek, akkor Isten nem lenne élő, ha pedig nem élő, akkor halott. Ez pedig lehetetlen. Föltétlenül el kell tehát fogadnunk a Szentháromságban a Szentlélek létét, és hasonló megfontolásból az Ige létét is. Márpedig az Ige maga Krisztus.¹⁷ A most említett egyezésem kívül föltűnő az is, hogy e nézet támogatására mind az arab, mind pedig a most idézett szír szöveg ugyanazokra a Zsoltárok Könyvéből, illetve Izajás könyvéből idézett helyekre hivatkozik bizonyítékként.

Ha figyelembe vesszük, hogy a szír kézirat az írás duktusa alapján nagyjából a VII–VIII. század idejére keltezhető, akkor azt kell mondanunk, hogy a most vizsgált szír és az arab szöveg keletkezésének ideje közel esik egymáshoz. A Turfán-óázis és ‘Ammār al-Bašrī tevékenységi területe ugyan távol

¹⁵ Ez manapság közhely az ún. „bagdadi disputa” irodalmában.

¹⁶ „Ő tehát Ige és Lélek és egyetlen Isten. Így beláthatod, hogy az Istenednek örökké élőknek és értelmesnek (*logikos*) kell lennie. Szükségszerűen van benne [] értelem (*logos, verbum*) és lélek. Minden élőnek [van] ugyanis lelke, és minden értelmes lény birtokában van a szónak és az értelemnek (*vagyis van logos-a*).”

¹⁷ ‘Ammār al-Bašrī (1977), *Apologetic et Controverses*, Beyrouth (Dar el-Mshreq). 46–56, különösképpen 46–62; ‘Ammār al-Bašrī (2015), *Das Buch des Beweises*, Übersetzung und Abhandlung von M. Maróth, Piliscsaba (Avicenna KKKI). 37–56.

fekszik egymástól, de a turfáni kéziratállomány ismeretében föl kell tennünk, hogy a mű nem Turfánban, hanem még odahaza keletkezett, és a kivándorlók a mai Irak területéről hozhatták magukkal. Ha figyelembe vesszük, hogy a töredék a nesztoriánus teológusok tanítását tükrözi, és a nesztoriánus szír teológiai irodalomnak a terméke, akkor láthatjuk, hogy ugyanabból a forrásból táplálkozik, amelyből ‘Ammār al-Bašrī is merített.

A szír irodalom történetéből ismerünk néhány művet, amely hasonló vitát ír le dialógus formájában. A monofizita irodalomban legismertebb darabja ennek a műfajnak a tellai Johannes bar Kûrsôs (†538),¹⁸ nesztoriánus oldalon pedig a merwi Theodoros (†550) művei.¹⁹ Sajnos, kiadások hiányában jelen pillanatban eldönthetetlen, hogy a fönti töredék ez utóbbi könyvéből származik-e, avagy máshonnan. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ‘Ammār al-Bašrī híres és jelentős műve egy régebbi, szírül írt teológiai irodalomra nyúlik vissza, amelynek egy eddig ismeretlen darabja most itt fekszik előttünk. Ennek az irodalomnak a jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy annak idején Kyrillos, Alexandria püspöke, nemcsak Nestoriosnak a zsinatra való megérkezése előtt elítéltette Nestoriot, hanem az ítélet nyomán megsemmisítette összes műveit, így Nestorios tanait eleddig csak Kyrillos ellenséges érzelmektől hajtottan készül írásaiból ismerhette a világ. A szír és az arab szövegek lehetővé teszik a régi vitakérdés tisztázását, sőt Nestorios rehabilitálását is.²⁰

¹⁸ A. Baumstark (1922), *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn. 174.

¹⁹ A. Baumstark 1922:122.; F. Altheim (1975), *Geschichte der Hunnen*, vol. III., Berlin – New York (W. de Gruyter). 103.

²⁰ M. Maróth (2016), La philosophie comme moyen d’interprétation de l’Écriture (Nestorios était-il nestorien?), in *Esprit critique et textes sacrés*, ed. M-Th. Urvoy, Versailles (Éditions de Paris). (Studia arabica XXVI.) 55–78.